Η ΑΡΜΕΝΙΚΗ ΓΕΝΟΚΤΟΝΙΑ ΚΑΙ Η ΚΥΠΡΟΣ

1915-1930

Φτιάχνοντας μια νέα ζωή σε ένα ήσυχο νησί απέναντι από την Κιλικία

Αλέξανδρος-Μιχαήλ Χατζηλύρας
katoomba@cytanet.com.cy

Μεταξύ 1915-1923, οι Οθωμανοί και οι Νεότουρκοι αφάνισαν συστηματικά και αμείλικτα πέραν των 1.500.000 Αρμενίων, που για αιώνες ζούσαν στη Μικρά Ασία και την Κιλικία, με σκοπό να δημιουργήσουν «*μια Τουρκία για τους Τούρκους*». Το άρθρο αυτό εξετάζει τη σχέση της Κύπρου με τη Γενοκτονία κατά την περίοδο 1915-1930.

Μεταξύ 1915-1918 και, ιδιαιτέρως, μεταξύ 1920-1923, η Κύπρος άνοιξε απλόχερα τις αγκάλες της για να υποδεχθεί περίπου 9.000 Αρμένιους πρόσφυγες, κυρίως από τα Άδανα και τη Σελεύκεια, αλλά και από τις πόλεις Κωνσταντινούπολη, Σμύρνη, Σις, Μαράς, Ταρσός, Καισαρεία, Χατζίν και Αϊντάπ, καθώς και άλλες 41 πόλεις και χωριά. Οι κατατρεγμένοι αυτοί πρόσφυγες, που απέπλευσαν από τα λιμάνια της Αλεξανδρέττας και της Μερσίνας με όποιο πλοίο έβρισκαν, κατέφθασαν σε όλα τα λιμάνια της Κύπρου, κυρίως αυτό της Λάρνακας και, σε μικρότερο βαθμό, της Κερύνειας και της Αμμοχώστου, αν και μερικοί έφθασαν στα λιμάνια της μακρινής Πάφου και της Λεμεσού.

Γιατί όμως στην Κύπρο; Για κάποιους ήταν καθαρή τύχη, αφού μέχρι εδώ έφθαναν τα χρήματα που είχαν για να τους μεταφέρει το ατμόπλοιο. Μερικοί επέλεξαν την Κύπρο λόγω της εγγύτητάς της με την Κιλικία, με την ελπίδα ότι κάποτε θα επέστρεφαν πίσω, ενώ άλλοι διάλεξαν την Κύπρο λόγω της ασφάλειας που προσέφερε η βρετανική διοίκηση. Οι πλείστοι έκαμαν τελικά διευθετήσεις για να εγκατασταθούν σε άλλες χώρες.

Ωστόσο, περίπου 1.300 Αρμένιοι πρόσφυγες τελικά παρέμειναν και έκαμαν την Κύπρο πατρίδα τους.

Εργατικοί, καλλιεργημένοι και φιλοπρόοδοι, έδωσαν μια νέα πνοή στην παλιά κοινότητα των «*ντεγατσί*» (ντόπιοι Αρμένιοι) και δεν άργησαν να ορθοποδήσουν στη φιλόξενη Κύπρο και να καθιερωθούν ως άνθρωποι των γραμμάτων, των τεχνών και των επιστημών, δεινοί έμποροι, ικανοί επιχειρηματίες, αξεπέραστοι τεχνίτες, πρωτοπόροι επαγγελματίες (*οδοντίατροι, τσαγκάρηδες, τυπογράφοι, φωτογράφοι* κτλ), ευσυνείδητοι δημόσιοι υπάλληλοι, πειθαρχημένοι αστυνομικοί κτλ. Οι πρώτοι κλειδαράδες και ωρολογάδες, ήσαν αυτοί που εισήγαγαν τον κινηματογράφο στην Κύπρο και το γύρο, τις κούπες, τα λαχματζούν, τους λοκμάδες, τον μπακλαβά και τα παστά χρυσόμηλα στην κυπριακή κουζίνα, όλα πολύ δημοφιλή σήμερα.

Μερικοί υπηρέτησαν στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ως ημιονοδηγοί και μεταφραστές, ενώ κάποιοι συμμετείχαν στην Αρμενική Λεγεώνα, που εκπαιδεύτηκε στην Καρπασία μεταξύ 1916-1918.

Μερικοί πρόσφυγες παρέμειναν στη Λάρνακα, όπου και υπήρχε ένα μικρό κοιμητήριο (1897), παράρτημα του AGBU (Αρμενική Γενική Ένωση Αγαθοεργίας 1912), η εκκλησία του Αγίου Στεφάνου (1909) - το αρχαιότερο μνημείο στη Διασπορά εις μνήμην των μαρτύρων των σφαγών της Κιλικίας - και το Σχολείο Μουσεγιάν (1909)· το 1923, με χρηματοδότηση της Φιλομορφωτικής Ένωσης Αδάνων, κτίστηκε νέο κτίριο, το δεύτερο

Τα στοιχεία προέρχονται από έρευνα του Αρχιεπισκόπου Πετρός Σαρατζιάν

όροφο του οποίου έκτισε το 1926 ο ευεργέτης Καραμπέτ Μελκονιάν. Μεταξύ 1920-1922 ο Χάικ Τζιζμετζιάν του Χομενετμέν δημιούργησε μια μικρή αρμενική προσκοπική ομάδα, ενώ μεταξύ 1927-1930 το αρμενικό σχολείο είχε μια μικρή ομάδα προσκόπων. Μεταξύ 1923-1925 ο Αρμενικός Σύνδεσμος Βιβλιοφίλων εξέδιδε την εβδομαδιαία λογοτεχνική εφημερίδα «*Κρασέρ*». Το 1923 ο δάσκαλος της Αμερικανικής Ακαδημίας ίδρυσε το Σύνδεσμο Αρμενοφωνίας, που μεταξύ 1926-1929 εξέδιδε τη μηνιαία εκπαιδευτική εφημερίδα «*Λουσαρπί*». Μεταξύ 1924-1929, ο Μαρτυρός Μοσντιτσιάν εξέδιδε την αρχικά δισεβδομαδιαία

Πανοραμική όψη του Μελκονιάν (1926)

Το Αρμενομονάστηρο (1926)

Η φιλαρμονική του Σχολείου Μελικιάν με διευθυντή το Βαχάν Μπετελιάν (1930).

και αργότερα εβδομαδιαία πολιτική εφημερίδα «*Αράξ*». Αργότερα, το 1931, ιδρύθηκε η Αρμενική Λέσχη Λάρνακας, από άτομα που πρόσκειντο στο κόμμα Τασνακτσουτιούν.

Κάποιοι πρόσφυγες κατευθύνθηκαν στη Λεμεσό, όπου με πρωτοβουλία του Αρχιεπισκόπου Πετρός Σαρατζιάν ιδρύθηκε σχολείο το 1928 [αργότερα, ιδρύθηκε παράρτημα του AGBU (1936) και κτίστηκε η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου (1939)]. Άλλοι εγκαταστάθηκαν στην Αμμόχωστο, όπου με τη βοήθεια της Πρεσβυτεριανής Αποστολής ιδρύθηκε σχολείο το 1927 (αργότερα, το 1936, παραχωρήθηκε η μεσαιωνική εκκλησία της Παναγίας του Καντσβώρ). Ορισμένοι πρόσφυγες δημιούργησαν μια μικρή παροικία στο χωριό Αμίαντος στο Τρόοδος, όπου από το 1904 λειτουργούσε το περίφημο αμιαντωρυχείο της εταιρείας Amiandos Mines Corporation, με τη στήριξη της οποίας λειτουργούσε ένα μικρό αρμενικό νηπιαγωγείο μεταξύ 1928-1948.

Ελάχιστοι Αρμένιοι πρόσφυγες κατοίκησαν πέριξ του περίφημου Αρμενομονάστηρου (Μονή Αγίου Μακαρίου στη Χαλεύκα, Πενταδάκτυλος), όπου καλλιεργούσαν τις τεράστιες εκτάσεις γης του και μεταξύ 1910-1922 λειτουργούσε στον οικισμό της Αττάλου ένα μικρό αρμενικό σχολείο, στο οποίο δίδασκε ο Αρχιμανδρίτης Κρικόρ Μπαχλαβουνί, γνωστός ως «*Τοπάλ Βαρταμπέτ*», πιθανόν από τραυματισμό που υπέστη κατά την υπηρεσία του στην Αρμενική Λεγεώνα.

Το 1926, με δωρεά του ευεργέτη Καραμπέτ Μελκονιάν, κατασκευάστηκε ο δρόμος που ένωνε τη Χαλεύκα με το μοναστήρι, που έκτοτε χρησιμοποιούταν ως κατασκηνωτικός χώρος και θέρετρο. Επίσης το 1926 ανακαινίστηκε το παρεκκλήσι της μονής (δωρεά Ντικράν Ουζουνιάν, Ασότ Ασλανιάν και Γκαρό Μπαλιάν), ενώ ολόκληρο το μοναστήρι αναστηλώθηκε το 1929 (δωρεά Μπογός & Άννας Μαγκαριάν).

Ωστόσο, οι περισσότεροι Αρμένιοι πρόσφυγες κατευθύνθηκαν προς τη Λευκωσία, το διοικητικό κέντρο του νησιού, όπου εντός των τειχών ζούσε ήδη μια μικρή αλλά εύπορη αρμενική κοινότητα, κυρίως τουρκόφωνη. Μέσα στο σύμπλεγμα της οδού Βικτωρίας, η οποία ήταν το επίκεντρο του αρμενοκυπριακού μικρόκοσμου, υπήρχε η Μητρόπολη (1783-1789), η γοτθική εκκλησία της Παναγίας (1308), το αρρεναγωγείο Βαρτανάντς (1886) και το παρθεναγωγείο Σουσανιάν (1902). Αργότερα, το 1932, ανεγέρθηκε το Μνημείο της Γενοκτονίας, το δεύτερο αρχαιότερο του είδους του στον κόσμο, το οποίο κατά ειρωνεία της τύχης έγινε το ίδιο θύμα των Τούρκων το 1963. Έξω από τα τείχη (περιοχή Λήδρα Πάλας) υπήρχε ένα πανάρχαιο κοιμητήριο: οι πρώτες ταφές πιστεύεται πως έγιναν περί το 1810, ενώ μέσα σε αυτό κτίστηκε το παρεκκλήσι του Αγίου Παύλου (1892). Με την άφιξη των χιλιάδων προσφύγων της Γενοκτονίας, σύντομα ο χώρος αποδείχθηκε μικρός κι έτσι η τελευταία ταφή πραγματοποιήθηκε το 1931, όταν ξεκίνησε να λειτουργεί το κοιμητήριο στον Άγιο Δομέτιο.

Όταν οι πρόσφυγες της Γενοκτονίας κατέφθασαν στη Λευκωσία υπήρχε ήδη η Αρμενική Λέσχη (1902) και παράρτημα του AGBU (1913), ενώ το 1925 ιδρύθηκε ο βραχύβιος Σύνδεσμος Αρμενίων Αναγνωστών.

Αργότερα, τον Οκτώβριο του 1934, μια ομάδα νέων Αρμενίων, που πρόσκειντο στο κόμμα Τασνακτσουτιούν, ίδρυσαν την Ένωση Νέων Αρμενίων (ΑΥΜΑ), η οποία έκτοτε αποτελεί το επίκεντρο της κοινωνικής, αθλητικής και πολιτιστικής ζωής της αρμενοκυπριακής κοινότητας. Ο Οννίκ Γιαζματζιάν του Χομενετμέν σχημάτισε μια ομάδα περίπου 100 Αρμενίων προσκόπων (1925-1930), καθώς και μια ποδοσφαιρική ομάδα (1927-1928). Το 1930 ιδρύθηκε η ποδοσφαιρική ομάδα «*Καϊτζάκ*», που το Μάρτιο του 1931 κηρύχθηκε κυπελλούχος Κύπρου· παρά την επιτυχία της, έλαμψε και έσβησε σαν αστραπή.

Μεταξύ 1922-1923, ο Χαρουτιούν Αρσλανιάν εξέδιδε τη χειρόγραφη και αργότερα τυπωμένη λογοτεχνική εβδομαδιαία εφημερίδα «*Αζάτ Κιπραχά*», ενώ μεταξύ 1928-1929 ο Μαξούτ Μαξουτιάν εξέδιδε τη μηνιαία λογοτεχνική εφημερίδα «*Οβασίς*», με αρχισυντάκτες αρχικά το Σαμουέλ Τουμαγιάν και αργότερα τον Ντικράν Λιουλετζιάν.

Το 1921 ανεγέρθηκε, κατ' επιθυμία του ντόπιου γαιοκτήμονα Αρτίν Μπέη Μελικιάν, το μεικτό Εθνικό Σχολείο Μελικιάν. Αρχικά θεωρήθηκε πολύ μεγάλο, αλλά ένα μόλις χρόνο μετά ήταν γεμάτο από Αρμενόπαιδα που επέζησαν της Γενοκτονίας. Αργότερα, το 1938, ο επιχειρηματίας Ντικράν Ουζουνιάν ανήγειρε το, επίσης, μεικτό Εθνικό Σχολείο Ουζουνιάν. Τέλος, μεταξύ 1924-1926, με τη φιλάνθρωπη και

Η Αρμενική Λεγεώνα

Η Αρμενική Λεγεώνα ήταν μια βοηθητική μονάδα του Γαλλικού Στρατού, που αποτελείτο από περίπου 4.000 εθελοντές Αρμένιους από τη Μέση Ανατολή, την Ευρώπη και την Αμερική. Η εκπαίδευση ξεκίνησε το Δεκέμβριο του 1916 σε στρατόπεδο στο χωριό Μοναρκά της Καρπασίας, υπό τη διοίκηση του Αντισυνταγματάρχη Louis Romieu και την πνευματική ποιμαντορία του Αρχιεπισκόπου Τανιέλ Χακοπιάν, που προερχόταν από το Αρμενικό Πατριαρχείο της Ιερουσαλήμ και λειτουργούσε στη μικρή εκκλησία του στρατοπέδου. Η επιλογή των «*γκαμαβορνέρ*» ήταν αρκετά αυστηρή. Με την ολοκλήρωση της εντατικής εκπαίδευσης, το Μάιο του 1918, η Λεγεώνα αναπτύχθηκε στην Παλαιστίνη, όπου στις 19 Σεπτεμβρίου 1918 σημείωσε την περίφημη Νίκη του Αραρά. Το Δεκέμβριο του 1918 η Λεγεώνα εγκαταστάθηκε στην περιοχή της Κιλικίας, όπου και παρέμεινε μέχρι τη διάλυσή της τον Οκτώβριο του 1921.

Σπάνια φωτογραφία Λειτουργίας στην Αρμενική Λεγεώνα, χοροστατούντος του Αρχιμανδρίτη Κρικόρ Μπαχλαβουνί (1918).

γενναιόδωρη δωρεά των καπνέμπορων αδελφών Κρικόρ και Καραμπέτ Μελκονιάν, κτίστηκε το Εκπαιδευτικό Ινστιτούτο Μελκονιάν, με σκοπό να στεγαστούν και να μορφωθούν 500 ορφανά Αρμενόπαιδα της Γενοκτονίας, τα οποία φύτεψαν το άλσος μπροστά από το σχολείο εις μνήμην των σφαγιασθέντων συγγενών τους.

Στη Λευκωσία μεγαλούργησε ο περίφημος μουσουργός και παιδαγωγός Βαχάν Μπετελιάν, που ίδρυσε τη χορωδία της εκκλησίας (1921) και τη φιλαρμονική του Σχολείου Μελικιάν (1922), για την οποία αγόρασε το 1926 καινούργια μουσικά όργανα ο Σαρίφης της Μέκκας και αυτοαποκαλούμενος «Βασιλιάς της Αραβίας», Χουσεΐν μπιν Άλι, που βρισκόταν εξόριστος στην Κύπρο εκείνη την εποχή.

Οι πρόσκοποι του Χομενετμέν στη Λευκωσία (1927).

Το Εκπαιδευτικό Ινστιτούτο Μελκονιάν

Το Μελκονιάν, ένα μοναδικό και απαράμιλλο επίτευγμα, υπήρξε το μεγαλύτερο αρμενικό οικοτροφείο, φάρος ελπίδας και πολιτισμού για τον απανταχού αρμενισμό και την αρμενοφωνία.

Από το 1930 μέχρι και το άδικο κλείσιμό του το 2005 - μετά από απόφαση του Κεντρικού Συμβουλίου του AGBU - από εδώ αποφοίτησαν 1.828 μαθητές και μαθήτριες.

Η γη του σχολείου επιλέχθηκε από τον ίδιο τον Καραμπέτ Μελκονιάν (κατά παράδοση, με το κριτήριο ότι κανένας μιναρές δεν ήταν ορατός από εκεί), ο οποίος στις 28/12/1925 ανέθεσε τη διαχείριση στο AGBU. Γνωστό ως «*ένα νησί μέσα σε ένα νησί*», ξεκίνησε ως ορφανοτροφείο (1926-1940) και εξελίχθηκε σε μια παγκοσμίου φήμης δευτεροβάθμια σχολή (1934-2005) με οικοτροφείο, εξαιρετικά πλούσια βιβλιοθήκη (περίπου 30.000 τόμοι), καθώς και άρτια εξοπλισμένα εργαστήρια, που διοργάνωνε πληθώρα εκπαιδευτικών, πολιτιστικών και αθλητικών εκδηλώσεων και επηρέασε την αρμενοκυπριακή κοινότητα με πολυδιάφορους τρόπους. Αρχικά ήταν γνωστό ως «*Αρμενικό Ορφανοτροφείο*»: εδώ μεταφέρθηκαν Αρμενόπαιδα από τα ορφανοτροφεία του Αλέππο και της Βηρυτού, Ιερουσαλήμ, Κέρκυρας, Κωνσταντινούπολης και Σιδώνας. Σε κατοπινά χρόνια, το Μελκονιάν είχε ομάδες ποδοσφαίρου και μπάσκετ (αγόρια), ομάδες βόλεϋ (αγόρια, κορίτσια), το ιστορικό 77ο Σύστημα Προσκόπων Κύπρου (1932-2006), την 9η Ομάδα Οδηγών Κύπρου (1950-2005) και εξέδιδε το περίφημο περιοδικό «*Ἄυκ*» (1937-2006), το αρχαιότερο περιοδικό αρμενικού δευτεροβάθμιου σχολείου, καθώς επίσης και το περιοδικό «*Τσολκ*» (1968-1991) και την εφημερίδα, αργότερα περιοδικό, «*Χαγιάτσκ*» (1998-2000-2004).

Οι πρώτοι απόφοιτοι του Εκπαιδευτικού Ινστιτούτου Μελκονιάν (1930).

Κάπως έτσι μπολιάστηκε, για άλλη μια φορά, με νέο αίμα η πανάρχαια αρμενοκυπριακή κοινότητα, που τα πρώτα της ίχνη εντοπίζονται στο 578 μ.Χ.. Αν η ιστορία μας διδάσκει κάτι γι' αυτήν είναι η συνεχής μεταβολή: συνέβηκε αρκετές φορές στα βυζαντινά χρόνια, τη Φραγκοκρατία, την Ενετοκρατία, την Τουρκοκρατία και την Αγγλοκρατία, αλλά και στη μετά την Ανεξαρτησία (1960) εποχή, με την έξοδο των Αρμενοκυπρίων προς τη Σοβιετική Αρμενία (πυρετός του «*νερκάγτ*»), τη Βρετανία, τον Καναδά και την Αμερική, αλλά και με την έλευση στην Κύπρο Αρμενίων από τη Μέση Ανατολή και τη Σοβιετική Ένωση. Εξ άλλου, η συνεχής μετανάστευση αποτελεί, δυστυχώς, το κεντρικό νόημα της αρμενικής ιστορίας γενικότερα, η οποία είναι ένας αιματοβαμμένος απολογισμός μαρτυρίου και ηρωικού εγχειρήματος, που χαρακτηρίζεται από μιαν αταλάντευτη και αδιάσπαστη πίστη, χρωματισμένη με μιαν αθεράπευτη αισιοδοξία...